

Cumhuriyetin 100. Yelina Armağandır.

UKRAYNA

Editörler
İsmail Aydınğün
Valeriy Morkva

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Ankara ♦ 2024

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 571

TÜRK DÜNYASI, TARİH VE KÜLTÜR COĞRAFYASI SERİSİ: 1
UKRAYNA

Editörler

İsmail Aydınğün
Valeriy Morkva

İnceleyiciler

Hakan Kırımlı
Yuliya Biletska

Yayına Hazırlayan

Aynur Yavuz Akengin

1. Baskı: Ankara, 2024
ISBN: 978-975-17-5781-4

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Tuğçe Açıkgöz - Recep Yalçın

Kapak Fotoğrafi

Vıdubitskiy Manastırı, Kıyiv. (1070'lerde kurulan Manastır, tarihî kroniklerin yazımında önemli bir yere sahip olmuştur.)

Atatürk Araştırma Merkezi

Genel Ağ: atam.gov.tr

E-Mağaza Genel Ağ: emagaza-atam.ayk.gov.tr

Baskı ve Hazırlık

KD Karton Dijital Matbaacılık ve Baskı Hizmetleri Ltd. Şti.
Sertifika No: 44423

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayım, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz

İsmail Aydıngün - Valeriy Morkva VII

Dünya Tarihi Perspektifinden Ukrayna

Oleksandr Halenko 1

6. Yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyi: Türkler, Slavlar, Germenler

Abdullah Üstün..... 55

Pax Hazarica ve *Rûslar*: 9. Yüzyılda *Rûslar* için Bir Çekim Merkezi Olarak Hazar Memleketi

Erman Şan 89

Ukrayna ve Orta Doğu Avrupa'nın Tarihinde 1654 Pereyaslav Konseyi

Viktor Horobets..... 123

17. Yüzyılda Kırım Hanlığı'nın Kuzey Siyaseti

Sait Ocaklı..... 161

Zaporog Siçi'nin Tasfiyesi ve Kırım Hanlığı

Ufuk Aykol..... 195

Osmanlı Devleti ve Ukrayna: Hetman Petro Doroşenko'nun Bab-ı Ali ile İlişkileri (1667-1678)

Murat Yaşar 217

Bohdan Hmelnitkiy ve Oğlu Yuriy'in Hetmanlık Dönemlerinde Osmanlı-Ukrayna (Kozak) İlişkileri

Muhammet Şen..... 245

Ukrayna’da Kilise: Bağımsızlığa Giden Yüz Yıllık Yol (20. Yüzyılın Başındaki Ukrayna Devrimi’nden 21. Yüzyılın Başındaki Rusya-Ukrayna Savaşı’na Kadar)
Nataliia Shlikhta..... 269

İmparatorluklar Yıkılırken: Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ukrayna’nın Bağımsızlık Mücadelesi (1917-1921)
Valeriy Morkva 317

Ukrayna ve Ukraynecinin Tarihî Kökenleri Işığında Rus Çarlık ve Sovyet Ruslaştırma Politikaları
Valeriy Morkva 373

Ukrayna’da Turuncu Devrim, Avromeydan ve Toplumsal-Siyasal Dönüşüm
Turgut Tuncel..... 435

1991-2022 Arasında Ukrayna: Devlet, Toplum, Birey
Heorhii Kasyanov..... 497

Kırım Ashında Kime Ait? Kırım Tatarlarının ‘Yerli Halk’ Statüsünü Elde Etme Taleplerinin Normatif Açıdan Değerlendirilmesi
Filiz Tutku Aydın..... 553

Tarihî, Siyasi ve Sosyolojik Gerçekler Işığında Rusya Federasyonu’nun Ukrayna’yı İşgaline Dair Farklı Anlatıların Analizi: “Nazisizleştirme”, “Silahsızlandırma” ve “Rusların Korunması”
Ayşegül Aydıngün..... 603

Uluslararası Hukuk Bağlamında Rusya-Ukrayna Savaşı ve İhtilafın Tarihsel Kökenleri

Onur Uraz - Fatih Dönmez..... 637

1994 Kırım Krizinden 2014-2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'na: Jeopolitik, İnşacılık, İç Politika ve Putin Dörtgeninde Savaşın Analizi
Sezai Özçelik..... 683

Rusya - Ukrayna Savaşı

İbrahim Muradov..... 733

Dizin..... 773

ÖN SÖZ

1991’de, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Doğu Avrupa, Kafkaslar ve Orta Asya’da on beş yeni devlet ortaya çıktı ve Türkiye birkaç yeni komşu devlet kazandı. Bu komşulardan biri de Türkiye Cumhuriyeti tarafından 16 Aralık 1991’de bağımsızlığı tanınan¹ Ukrayna idi. Bununla birlikte, sadece otuz yıl önce bağımsız bir Ukrayna devletinin ilanı, Ukrayna’nın Türkiye için daha önce var olmayan yeni bir komşu olduğu anlamına gelmez. Aslında bu ülke insanlarıyla birlikte bin yılı aşkın uzun bir geçmişe sahiptir. Ukrayna ve Ukrayınler, sadece Türkiye Cumhuriyeti’nin değil, Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı ve uzun süre Avrasya bozkırlarında yaşamış birçok Türk halkının da komşusuydu.

Ukrayna ile ‘Türk Dünyası’² arasındaki ilişkilerin tarihi de çok eskilere dayanmaktadır ve elbette 1991 yılında başlamamıştır. Kıyiv *knez*lerinin Kıpçak Türkleriyle askerî ve evlilik ittifakları gibi tarihte bu ilişkilerin çok çeşitli örneklerini görebiliriz: 17. yüzyılın ortalarında Ukrayna Hetmanlık Devleti, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilere sahipti; Osmanlı Devleti, Moskova iktidarına karşı çıkan ve 1709 Poltava Muharebesi’nden sonra ana vatanını terk etmek zorunda kalan Hetman İvan Mazepa’ya sığınma olanağı vermişti; 1774’te, Rusya’nın Zaporog Siçi’ni yok etmesinden sonra Ukrayna Kazaklarının bir kısmı Osmanlı Devleti’ne yerleşmişti; Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda Rusya’da yaşanan devrim sırasında yeniden ilan edilen Ukrayna’nın bağımsızlığı, 1918 yılında Osmanlı Devleti tarafından tanınmış ve bu dönemde iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştu.

Moskova tarafından boyun eğdirilen Ukrayna, tamamen Moskova’ya bağlı Sovyet Ukraynası şeklinde varlığını sürdürdü. Resmî

¹ S. V. Vidnyanskıy ve A. Yu. Martınov, “Nezalejna Ukrayina i zarubijnny svit”, *Entsiklopediya İstoriyi Ukrayini*, “Ukrayina-Ukrayintsi”, Kitap 2. Naukova Dumka, Kıyiv 2019, s. 458.

² Türk/Türki halklarla uzun süreli ilişkiler döneminde Ukrayinceye Türkçe kökenli birçok kelime geçmiştir. Son zamanlarda belki de en bilinen örnek, dünyanın birçok diline çevirisi yapılmadan giren, Ukrayna sivil toplumunun demokratik hak ve özgürlüklerini korumada başkaldırısını ifade eden ve Ukrayna’nın yakın tarihinde çok önemli yeri olan ‘*Maydan*’ (Meydan) kelimesidir.

olarak Sovyet Ukrayna, 1945 yılında Birleşmiş Milletler'in kurucu devletlerinden birisi olmasına rağmen fiilen her yönüyle kontrol edilen ve Moskova'dan yönetilen, SSCB'nin ayrılmaz bir parçasıydı³. Bu hâliyle Ukrayna, uluslararası siyasetin bağımsız bir aktörü konumundan çıktı. Sovyet rejiminin krizi -tıpkı diğer Sovyet cumhuriyetleri gibi- Ukrayna'nın bağımsız bir devlet statüsünü yeniden kazanmasına olanak sağladı.

Yukarıda belirtildiği gibi Ukrayna, Türkiye'nin eski bir komşusudur ancak Türkiye'de hâlâ yeterince tanınmamaktadır. 17. yüzyılın ortalarından itibaren Ukrayna'yı özümsemeye başlayan Rus İmparatorluğu, Ukrayin kimliğini ortadan kaldırmaya çalışmış ve yürüttüğü asimilasyon ve Ruslaştırma politikası birkaç yüzyıl boyunca durmamıştır. Uluslararası arenada Ukrayna, Rusya'nın yalnızca bir parçası gibi görünüyor, Sovyetler Birliği de dünyada Rusya'yla özdeşleştiriliyordu.

20. yüzyılda emperyal merkezin zayıflamasıyla birlikte Ukrayna iki kez bağımsızlık şansı yakaladı. İlk şans, 1917'de, Romanov Monarşisi'nin devrilmesiyle ortaya çıktı. Ukrayna Devleti birkaç yıllığına restore edildi ancak daha sonra Rus Bolşeviklerin Ukrayna Devleti'ne karşı silahlı saldırısının bir sonucu olarak Moskova, Ukrayna üzerindeki siyasi kontrolü yeniden sağladı. İkinci şans, 1991'de, Ağustos darbe girişiminin bir sonucu olarak, Moskova'daki merkezî hükûmetin Sovyetler Birliği'nin çöküşünü engelleyemediği zaman geldi. Otuz yılı aşkın bir süredir Ukrayna bağımsız bir devlet ve bağımsız bir uluslararası hukuk öznesi olarak varlığını sürdürmesine karşın Rus emperyal zihniyeti bu gerçeği hâlâ kabullenememiştir. 2014'te, Kırım'ın işgaliyle başlayan, Şubat 2022'de Ukrayna'ya karşı başlatılan ve hâlen süren savaş bu durumun en somut göstergesidir.

³ Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kravçuk'a, 1992'de, Batı Avrupa'ya yaptığı bir ziyarette ev sahibi ülkenin lideri 'Ukrayna, Rusya'nın hangi bölgesindedir?' sorusunu sormuştur. Bu soru, Rusya ve Ukrayna'nın ayrılmaz bir bütün olduğu bakış açısının sadece Ruslara özgü olmadığını, Batılıların da Ukrayna'nın bağımsızlığının geçici olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Bk. Taras Kuzio, **Ukraine: State and Nation Building**, Routledge, Londra & New York 1998, s. 200.

Rusya-Ukrayna savaşı, Rusya'nın, 24 Şubat 2022'de, Ukrayna'ya karşı sebepsiz yere topyekûn saldırısının başlamasıyla en yüksek noktasına gelmiştir. Ancak şu anki durum itibariyle savaşın Moskova'nın planladığından farklı bir seyir izlemekte olduğu söylenebilir. Dünya, Ukrayna'nın Rusya'nın bir parçası olmadığına, “başka bir Rusya” olmadığına, kendi tarihi, dili, ulusal kimliği ve kültürel gelenekleri olan tamamen ayrı bir ülke olduğunun giderek daha fazla farkına varmaktadır.

Bugünlerde Ukrayna ile Rusya arasında devam eden savaş, başka gerekçelerin yanı sıra tarih için de yapılan bir savaştır. Orta Çağ'da, Kiyiv'de *Rûs* adı ile kurulmuş çok etnili devletin mirasına sahip çıkmak her iki taraf için hayati önem taşıyor. Bilindiği gibi bu devlet, 9. yüzyılda ortaya çıkmış ve diğer Orta Çağ devletleri gibi bünyesinde birçok Slav, Baltık ve Fin kökenli halkı, bölgeyi ve ülkeyi birleştirmiştir. Bu farklı halkları ve ülkeleri birleştiren birkaç temel nokta şunlardır: 1) İçinde yaşadıkları devletin ismi- *Rûs*, 2) Ortak yönetici hanedan – Rürikoviçler, 3) Bizans'tan gelen ortak Ortodoks dini, 4) Bizanslı Kiril ve Metodios vaiz kardeşler tarafından Slav halkları için geliştirilen ve Batı Avrupa'daki Latince gibi sadece dinî törenlerde ve yüksek edebiyatta kullanılan ortak kutsal dil, Kilise Slavcası.

Kiyiv merkezli Eski *Rûs* Devleti konusunda günümüz Rus ve Ukrayin tarih yazımının yaklaşımları sadece farklı değil, birbirine zıttır. Doğal sebeplerden dolayı uzun zamandır hem Rus İmparatorluğu'nda hem de bu imparatorluğun devamı olan Sovyetler Birliği'nde sadece Moskova'nın resmî tarih versiyonu yazılıyor ve duyuluyordu. Bu versiyona göre, 9. yüzyılda *Rûs/Rûs* halkı ve 19-20. yüzyıllarda Rus/Rus halkı aynı şeydir. Ukrayna tarih yazımında ise 9. yüzyılın Ruslarıyla -hatta 17. yüzyılın Rusları- ve 20. yüzyılın Ruslarının aynı halk/millet olmadığı vurgulanır. 18. yüzyıla kadar hem Avrupa hem de Osmanlı kaynaklarında iki etnonim, *Rus* ve *Moskof* kullanılırdı. İkisi de farklı ülkeyi/halkı belirtiyordu (o zamana kadar *Rûs*, Kiyiv etrafında günümüz Ukrayna topraklarını ifade ediyordu). Böylelikle, erken dönem '*Rûs*' ve günümüz '*Rus*'u birbirinden ayırmak için erken dönemden bahsederken '*Rus*' yerine '*Rûs*', '*Kiyiv Rûs Devleti*' kullanılmaktadır.

Ukrayince ve Rusça özel isim, etnonim, terim ve yer adlarının yazımı üzerine bir not

Ukrayna'nın uzun bir süre Moskova'ya bağımlı olması nedeniyle, çoğu Ukrayin özel/coğrafi isim, diğer dillerde genel olarak Rusça telaffuzuna göre yazılıyordu (örneğin, Kiev, Harkov, Lvov, Donbass, Bogdan Hmelniçkiy, Mihail Gruşevski, Vladimir Zelenskiy vb.). Ukrayna bağımsızlığını kazandıktan sonra, Ukrayin isimlerinin doğru transliterasyonu son derece önemli hâle gelmiştir. Buna göre kitaptaki Ukrayin adların/terimlerin/yer-kişi adlarının yazımı Ukrayince fonetik normlarına uygun olarak yazılmış ve Ukrayince telaffuzu en iyi yansıtacak biçim kullanılmıştır. Burada öncelik Türkiye'de yerleşik yazım biçimine değil Ukrayinceye verilmiştir. (örneğin, Kiyiv, Harkiv, Lviv, Donbas, Bohdan Hmelniçkiy, Mihaylo Hruşevski, Volodimir Zelenskiy). Kitaptaki Rusça özel adlar Rusçanın gramer normlarına uygun olarak çevrilmiştir.

Bir diğer önemli nokta, Ukrayincede Ukraynalı kelimesinin etnik anlamda mı yoksa sivil anlamda mı kullanıldığı konusu, ikisine ayrı kelimeler bulunmaması nedeniyle muğlak kalmaktadır. Ukraynalı terimi kimi zaman 'etnik Ukraynalılar' kimi zaman ise 'Ukrayna vatandaşı'nı ifade etmektedir. 'Ukraynalı' ve 'Ukrayin' olmak üzere iki terim arasında ilki, etnik kökenlerine bakılmaksızın tüm Ukrayna vatandaşlarını belirtmektedir. Ukrayna tek etnili bir ülke olmadığından ve birçok Ukrayna vatandaşı farklı etnik kökenlere (Ruslar, Kırimlular, Polonyalılar, Almanlar, Macarlar vb.) sahip olduğundan, ülkeye adını veren Ukrayna'nın en büyük etnik grubu için 'Ukrayin' teriminin/etnoniminin - ve buna göre de bu etnik grubun kullandığı dil Ukrayince- kullanılması daha doğrudur. Bir başka anlatımla, 'Ukrayin' terimi/etnonimi, Ukrayna ulusunun çoğunluğunu oluşturan etnik Ukrayin halkının adıdır. 'Ukraynalı' teriminden ise vatandaşlık bağıyla Ukrayna devletine bağlı olanlar anlaşılmalıdır. Buna göre kitapta Ukraynalı ve Ukrayin terimlerinden ilki sivil/vatandaşlık, ikincisi etnik anlamda kullanılmıştır.

Ukrayince harf/seslerinin transliterasyon tablosu

Ukrayince harf	Türkçe sesi	М м	m
А а	A	Н н	n
Б б	B	О о	o
В в	v	П п	p
Г г	h	Р р	r
Ґ ґ	g	С с	s
Д д	d	Т т	t
Е е	e	У у	u
Є є	ye	Ф ф	f
Ж ж	j	Х х	h
З з	z	Ц ц	ts
И и	ı	Ч ч	ç
І і	i	Ш ш	ş
Ї ї	yi	Щ щ	şç
Й	y	Ь	'
К к	k	Ю ю	yu, yumuşak ünsüzlerden sonra ü
Л л	l	Я я	ya

Dünyanın devam etmekte olan Rusya-Ukrayna Savaşı'nı izlediği bu dönemde, Ukrayna hakkında bir kitabın yayımlanması özellikle zamana uygun görünüyor. Bu kitap, Türkiye'deki okurlara Karadeniz'in kuzeyindeki komşumuz Ukrayna'yı daha yakından tanıtmının yanı sıra Ukrayna'da son yıllarda yaşanan gelişmeleri tarihsel arka planın ışığında

anlatmayı amaçlamaktadır. Günümüzde Ukrayna tarihinin Rus emperyal yorumları hâlâ oldukça yaygın olsa da Türk okuyucuya Ukrayna tarihinin önemli olaylarına ilişkin Rus emperyal anlatılarıyla çarpıtılmamış bir Ukrayin perspektifi iletebilmek son derece önemlidir. Ukrayna'yı Türk okuyucuya tanıtmaya/ anlatma amacıyla olan bu kitap, Ukraynalı ve Türk bilim insanlarının ortak çalışmalarının sonucudur.

İsmail Aydınğün

Valeriy Morkva